

ارزش‌مداری و فرهنگ‌پایداری در اشعار نوگرایانه پس از دوران دفاع مقدس در دهه‌های ۷۰ و ۸۰

علی‌ترحمی^۱
علی‌عشقی^۲
ابوالقاسم امیراحمدی^۳

چکیده

شعر و ادبیات هر کشوری متناسب با تحولات سیاسی و اجتماعی دچار تغییر و تحول گوناگونی می‌شود. چرا که ادبیات و شعر با حوادث اجتماع رابطه‌ای عمیق و پیوندی ناگسستنی دارند. این موضوع در ادبیات ایران نیز قابل لمس و محسوس است. دو واقعه‌ی عظیم؛ یعنی، انقلاب اسلامی و دفاع مقدس در ادبیات ایران دگرگونی بسیار زیادی ایجاد نمود و تقریباً تمام حوزه‌های شعر فارسی از جمله، مضامین نوگرایانه در قالب‌های سنتی مانند «غزل» و «شعرنو» و «سپید» دچار تحول عمیق گردید. موضوعی که این مقاله، تلاش دارد تا در قالب «بررسی ارزش‌مداری و فرهنگ‌پایداری در اشعار نوگرایانه پس از دوران دفاع مقدس و دهه ۷۰ و ۸۰» مورد بررسی قرار دهد. لذا پس از بسط فضای مفهومی موضوع تحقیق، به تبیین ارزش‌مداری و فرهنگ‌پایداری در این دوران پرداخته و آن را در اشعار پس از دوران دفاع مقدس بررسی می‌کند. مطابق با مستندات ارائه شده در این مقاله، روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات در آن، کتابخانه‌ای می‌باشد. یافته‌های این مطالعه، حاکی از آن است که اولاً به نظر می‌رسد شرایط پس از جنگ باعث شده تا شاعران درون مایه‌ها و مضامین نو وجدیدی را در جهت حفظ ارزش‌ها و فرهنگ مقاومت در سروردهای خود بویژه قالب‌های نوبه کار گیرند. ثانیاً؛ ادبیات پس از جنگ را بایستی دوران بازپروری و شکوفایی ادبیات مقاومت دانست که در آثار مستند دوران دفاع مقدس تجلی یافته و می‌تواند منبع الهام و انگیزه مقاومت و رواج فرهنگ ارزش‌مداری تلقی گردد. ثالثاً با پیروزی انقلاب اسلامی، به دلیل نیاز انقلاب و جنگ به زبانی حماسی و تپنده قالب‌های نو توفیق زیادی پیدا نکردند؛ اما با فاصله گرفتن از جنگ، شعر نو در قالب‌های آزاد نیمایی و سپید حضوری فعال دارد و اوج این حضور در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ می‌باشد.

واژگان کلیدی

شعر، انقلاب و جنگ، ارزش‌مداری، فرهنگ‌پایداری، نوگرایی.

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد سبزوار، دانشگاه آزاد اسلامی، سبزوار، ایران.
Email: tarahhomi.ali769@gmail.com
۲. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد سبزوار، دانشگاه آزاد اسلامی، سبزوار، ایران (نویسنده مسئول)
Email: eshghi@iaus.ir
۳. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد سبزوار، دانشگاه آزاد اسلامی، سبزوار، ایران.
Email: amirahmadi@iaus.ir

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۸/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۴/۲۸

طرح مسأله

شعر ادبیات دفاع مقدس و انقلاب، امروزه بی شک یکی از گونه‌های برتر ادبی در ادبیات فارسی است و از ابتدای جنگ تحمیلی تا کنون هرچه بیشتر آمده ایم شاهد رشد و تعالی آثار این گونه ادبی بوده ایم. به گونه‌ای که می‌توان گفت: جریان ادبیات پایداری در شکل ادبیات انقلاب اسلامی و به ویژه ادبیات دفاع مقدس طی چهار دهه اخیر - چه در عرصه شعر و چه در زمینه نثر - جریان فراگیر و غالب ادبیات در ایران بوده است. (چرقانی، ۱۳۹۶: ۲) اما با این حال هنوز زوایای زیادی از این جریان ادبی در قالب ارزش مداری و فرهنگ مقاومت مورد بررسی قرار نگرفته است. لذا این مقاله تلاش دارد تا جنبه‌های مختلف ارزش مداری و فرهنگ پایداری در اشعار نوگرایانه پس از دوران دفاع مقدس و دهه ۷۰ و ۸۰ را مورد بررسی و مطالعه قرار دهد.

بیان مسئله

نوگرایی در قالب‌های شعر آزاد و سپید و تاحدودی شعر سنتی، در ادبیات فارسی را بیداز حدود دهه سی دانست. در اواسط دهه سی تقریباً همه پیشروان شعر نو و سنتی این نوگرایی در قالب‌های شعری را پذیرفته بودند و مجلات، در سطح وسیع محل طبع آزمایشی شاعران مختلف برای سرودن اشعار با مضامین نوگرایانه گردید. این جریان تا بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و در ادامه آن جنگ تحمیلی و دفاع مقدس نیز به روند خود ادامه داد و در پایان دوره جنگ و بخصوص دهه‌های ۷۰ و ۸۰ ما شاهد نوع جدیدی از اشعار نوگرایانه در قالب‌های شعر فارسی بویژه آزاد و سفید هستیم. باید اذعان داشت، انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی تأثیرات فراوانی بر حوزه‌های مختلف در ایران داشته است که فقط مختص به دوران ۸ ساله دفاع مقدس نمی‌شود؛ بلکه آثار آن به وضوح در جنبه‌های مختلف پس از جنگ تحمیلی ظهور و بروز یافته است. یکی از این موارد حوزه‌ی ادبیات است که در قالب ارزشمداری و فرهنگ پایداری در اشعار دهه ۷۰ تا ۸۰ تجلی پیدا کرده است. لذا ما در این مقاله با این سوال روبه‌رو هستیم که: ارزش مداری و فرهنگ پایداری در اشعار نوگرایانه پس از دوران دفاع مقدس و دهه ۷۰ و ۸۰ در چه زمینه‌هایی می‌باشد و از چه ویژگی‌هایی برخوردار است؟

پیشینه تحقیق

در مورد موضوع مقاله پیش‌رو، با تفحص و جستجوی کاملی که در منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام شد، به موضوعی که به ارزش‌مداری و فرهنگ‌پایداری در اشعار نوگرایانه پس از دوران دفاع مقدس در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ مربوط باشد، برخورد نکردیم. اما مقالات، رساله‌ها و پایان‌نامه‌های نسبتاً زیادی با محوریت قرار دادن بخشی از ادبیات دفاع مقدس و فرهنگ‌پایداری کار خود را به انجام رسانده‌اند که این پیشینه‌ها به صورت کلی و در ابعاد مختلف ارزش‌مداری در شعرپایداری و دفاع مقدس، را مورد مطالعه قرار می‌دهند. در زیر به برخی از تحقیقات انجام شده در این زمینه اشاره خواهیم کرد.

سروش (۱۳۹۲) در پایان‌نامه‌ای با عنوان: «بررسی تطبیقی نمادها پایداری در شعر توفیق‌امین‌زیاد و نصرالله‌مردانی» به بررسی نمادهای پایداری در شعر دو شاعر پرداخته است. پورالاشتی و رودباری (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان: «نماد در غزل بعد از انقلاب اسلامی (با تأکید بر اشعار ده شاعر شاخص)» نمادهای این دوره را به لحاظ محتوایی تجزیه و تحلیل نموده و خواستگاه‌های آن را در غزل بعد از انقلاب اسلامی مورد مطالعه قرار داده‌اند. سنگری و آورند در مقاله‌ای با عنوان: «بررسی تطبیقی چهره‌ها و شخصیت‌ها در اشعار سپید و نیمایی، حسن‌حسینی و علیرضا قزوه» یکی از ویژگی‌های شعر این دو شاعر را طرح شخصیت‌ها و چهره‌ها می‌دانند که به صورت یکی از مضامین و مفاهیم آن درآمده است و در ادامه به مقایسه این دو شاعر پرداخته و معتقدند که حسینی تحت تأثیر فضای معنوی انقلاب و نیز هشت سال دفاع مقدس، بیشتر به طرح شخصیت‌ها و چهره‌های مذهبی پرداخته و قزوه با روحیه‌ای انقلابی، انتقادی و اعتراضی‌اش، به طرح شخصیت‌های نمادین پرداخته است. منوچهر اکبری (۱۳۷۷) در کتابی با عنوان: «نقد و تحلیل شعر دفاع مقدس» شعر دفاع مقدس را در انواع قالب‌های شعری به ترتیب: رباعی، غزل، مثنوی، شعر نو و... مورد بررسی قرار می‌دهد. و در هر یک از قالب‌های شعری، از شاعران مختلف جنگ، بدون محدودیت خاصی شواهدی آورده و به تحلیل موضوعی آن‌ها پرداخته است. محمد رضا سنگری (۱۳۸۰) در کتابی با عنوان: «نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس» ادبیات منظوم دفاع مقدس را بررسی می‌کند. جلد اول

این کتاب پیشینه شعر پایداری از عصر پیامبر تا دوران انقلاب اسلامی را مورد بررسی قرار می‌دهد. جلد دوم شامل دو بخش است؛ که بخش اول، تحلیل و بررسی محتوایی اشعار دفاع مقدس است و بخش دوم شعر دفاع مقدس در مجموعه‌ها و دفترهای شعری را شامل می‌شود، نویسنده در جلد سوم این کتاب به بررسی ساختاری اشعار مربوط به جنگ پرداخته و در پایان، نمونه‌هایی برای هر کدام بیان کرده است. کتاب یاد شده مجموعه نسبتاً کاملی از اشعار پایداری از آغاز تا دوران دفاع مقدس را شامل می‌شود؛ اما بیشتر حجم این کتاب نیز حاوی نمونه شعری شاعران است.

تحلیل پیشینه و نوآوری مقاله

با بررسی پیشینه تحقیق می‌توان بیان داشت که هیچ کدام از این پیشینه‌ها به بررسی موضوع این مقاله؛ یعنی، "ارزش‌مداری و فرهنگ پایداری در اشعار نوگرایانه پس از دوران دفاع مقدس و دهه ۷۰ و ۸۰" پرداخته‌اند و نیز ضعف عمده و مشترک تمامی تحقیقات و تولیدات صورت گرفته، نگاه سوگیرانه و جهت‌دار و یکجانبه بوده است. لذا منابعی که مورد بررسی قرار گرفت هیچ کدام به صورت مستقیم و هم‌زمان به بررسی و تبیین موضوع این پژوهش نپرداخته و تنها به صورت کلی و غیر مستقیم اشاره‌ای به موضوعات مشابه همچون پایداری و مقاومت داشته‌اند. بنابراین، پژوهش مذکور تلاش دارد تا این موضوع را به صورت علمی و آکادمیک مورد مطالعه قرار دهد.

جنگ و دفاع مقدس

جنگ و درگیری پیشینه‌ای طولانی به قدمت پیدایش بشر در کره خاکی دارد. جنگ به معنی پیکار، رزم، کارزار، زد و خورد و کشتار میان چند تن یا میان سپاهیان دو کشور. (عمید زنجانی، ۱۳۸۸: ۳۶۹)، جنگ‌ها، حماسه‌ایثارگری‌ها و جانبازی‌هایی می‌باشد که در آن تمام انواع رفتارهای بشری از معیارهای عقلانی خاص خود که از پیوند اهداف فرهنگی و مقاصد ویژه جنگ طلبی تشکیل می‌شود پیروی می‌کنند. در پشت آن نوع انگیزه‌های رفتاری که از فرهنگ نشات می‌گیرند، انگیزه عام و جهانی انسانی را که دارای زندگی اجتماعی است می‌توان شناخت و آن عبارت از ایجاد هویتی است که تعلق به افراد هم‌گروه را به نمایش می‌گذارد و افرادی را که به گروه‌های دیگر تعلق دارند به عنوان

بیگانه از خود طرد می‌نماید. (ر.ک. می‌یر، ۱۳۷۵: ۶۲) لذا می‌توان برای جنگها اهداف و انگیزه‌های متفاوتی در نظر گرفت. برخی از جنگها دارای اهداف مادی هستند. برخی حالت تصرف‌گرایانه دارند و برخی در دفاع از میهن و اهداف متعالی الهی و دینی به وقوع می‌پیوندند. لذا حالت مقدسی به خود می‌گیرند. مانند جنگ ۸ ساله ایران که از آن به عنوان دفاع مقدس یاد می‌کنند که دارای تاثیرات فراوان بر جنبه‌های مختلف جامعه از جمله ادبیات، هنر، موسیقی و شعر می‌باشد.

دفاع مقدس، انقلاب اسلامی را وارد عرصه تازه‌ای کرد و زمینه را برای خلق ادبیات به ویژه شعر دفاع مقدس فراهم ساخت. در این خصوص می‌توان اذعان داشت که: « ادبیات ما در انقلاب شکوفا شد و مخصوصاً در جنگ هشت ساله به بار نشست. در این دفاع مقدس چه چیزها بروز کرد و چه حالات روانی مطرح شد.» (جعفری، ۱۳۷۳: ۱۱۷)، چراکه، شرایط خاص دوران جنگ تحمیلی، این معرفت اعتقادی را دامن می‌زد و خرمن وجود هنرمند را شعله‌ور می‌ساخت و در وی تعهدی ایجاد می‌کرد که به پشتوانه ایمان و اعتقاد و شور و شعور خویش ضرورتی برای نوشتن و تصویر کردن صحنه‌های حماسه و ایثار احساس کند. « واقعه‌ی جنگ تحمیلی لباسی را بر قامت مردمان این دیار پوشاند که ... نمی‌توان و نباید آن را در پستوهای ذهن یا کنج خانه‌ها و موزه‌ها قرار داد. تن پوش فاخری که نشان از جاودانگی و فطرت نیک و تلاش‌های کثیر مردمان این دیار دارد.» (فروغی جهرمی، ۱۳۸۹: ۱۲) این تن پوش فاخر در دو حوزه ارزش‌مداری و فرهنگ‌پایداری از اهمیت بسیار بالای برخوردار بوده است.

فرهنگ‌پایداری و ارزش‌مداری

واقعه جنگ تحمیلی یا دفاع مقدس که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به وقوع پیوست، به خاطر زمان نسبتاً طولانی و تأثیرات عمیق خود، در تمام لایه‌های زندگی مردم ایران نفوذ کرد و بدین سبب، ادبیات ایران را نیز تحت تأثیر خود قرار داد. این تأثیر تا جایی بود که گونه‌ای خاص از ادبیات به نام ادبیات دفاع مقدس را رقم زد. فراوانی این موضوع و مضمون به عنوان جانمایه آثار ادبی، به ویژه شعر معاصر تا حدی است که می‌توان شناسه‌ها و برجستگی‌های آن را حتی در جمع‌های کوچک ادبی و

به صورت منطقه ای ردیابی کرد. (بصیری، ۱۳۹۴: ۲)

ادبیات مقاومت اصول مبارزاتی نسلی مقاوم و ظلم ستیز برای حفظ وطن، دین، فرهنگ، هویت و سنت های خود در برابر تجاوزگران و بیگانگانی است که به حریم ارزش های انسانی و ملی تجاوز می کنند. (شکری، ۱۳۶۶: ۳) ادبیات مقاومت از شاخه های ادبیات متعهد و سیاسی و واکنش طبیعی و ذاتی انسان در برابر نیروهایی تلقی می شود که منابع و ارزش های او را به خطر می اندازند. این نوع ادبی توصیف ظلم ستیزی و از خود گذشتگی ملتی در برابر اشغال گران و تجاوز گران است که در صدد تهییج و ترغیب روحیه مبارزه طلبی و ایستادگی ملت در مقابل دشمن است. (عبدی، خلیلی ۱۳۹۴: ۱-۲) بنابراین می توان ادبیات مقاومت را این گونه تعریف کرد که: «به مجموعه نوشته ها و سروده هایی گفته می شود که درون مایه و موضوع آن به مسائل هشت سال دفاع مقدس و پیامدها و تبعات آن باز می گردد. در نگاهی وسیع تر می توان طیفی گسترده تر و جغرافیایی فراختر برای این عنوان تصور کرد و با تکیه بر ویژگی های مقدس بودن که تداعی قلمرو الهی و دینی برای این نوشته ها و سروده ها می کند.» (سنگری، ۱۳۸۰: ۷۲) از این رو می توان ادبیات پایداری در هشت سال دفاع مقدس و پس از آن که روشن ترین، زیباترین و ماندگارترین ادبیات را در قالب نظم و نثر به جای گذاشته است. یکی از افتخارات و دستاوردهای دفاع مقدس و پایداری ملت ایران می باشد، که تولد ادبیات و هنر مقاومت و پایداری را در پی داشته است.

(امیر خراسانی، ۱۳۸۷: ۵۲)

۱- برخی از اصلی ترین و مهم ترین مسائلی که در ادبیات پایداری مطرح می شود و حوزه ادبیات پایداری شامل آن ها می شود و در آثار اکثر نویسندگان و صاحب نظران ادبی نیز مشترک است شامل موارد زیر است:

- دعوت به مبارزه و تحمل سختی ها و مشکلات آن

- بیان بیدادگری ها و تصویر چهره بیدادگران

- ستایش آزادی و آزادگی

- نشان دادن افق روشن پیروزی که رهاورد تلاش، وحدت، همدلی و مبارزه مستمر است.

- ترسیم مظلومیت مردم جامعه در قالب ارزشمداری در فرهنگ‌پایداری
بعد از بسط فضای مفهومی دو واژه ارزشمداری و فرهنگ‌پایداری اکنون به بررسی
جنبه‌های مختلف ارزشمداری و فرهنگ‌پایداری در شعر پس از دوران دفاع مقدس در
قالب‌های زیر خواهیم پرداخت.

۱- مبارزه با امپریالیسم و استبداد

بی‌تردید انقلاب اسلامی ایران به عنوان یک پدیده منحصر به فرد، تحولات
عظیم سیاسی، اجتماعی و فرهنگی را در جامعه ایران، به همراه داشته است. یکی از عناصر
و پیامدهای مهم انقلاب اسلامی، مبارزه با استعمار و استعمارستیزی بوده است. قطعاً شعر
فارسی نیز در نشان دادن این پیام، نقش آشکاری ایفا کرده است و همواره تلاش کرده
است تا نسبت به پدیده استعمار و خطرات احتمالی آن مسئول باشد.

(ضیایی، ۱۳۹۶: ۹۷)

بنابراین در این راستا می‌توان بیان داشت که سرودهایی که با تکیه بر اندیشه‌های
دینی، تصویر بیدادهای جهانی را تجسم می‌کنند، سابقه طولانی ندارد. عمدتاً آثار قبل از
انقلاب در این زمینه به چاپ نمی‌رسیدند ولی پس از پیروزی انقلاب اسلامی و
بخصوص در دهه‌های ۶۰، ۷۰ و ۸۰ رواج یافته‌اند. از آنجا که یکی از اهداف انقلاب
اسلامی، نجات مظلومان و مستضعفان جهان از استکبار و استبداد بود، توجه به این موضوع
پیش از پیش رایج شد. (ر.ک. شعر مقاومت و دفاع مقدس، ۱۳۹۰: ۲۳۰)

به عنوان مثال مضمون سیاست در شعرهای طاهره صفارزاده به طرز بارزی وجود
دارد. او یکی از اولین شاعران متعهد و انقلابی است که مضامین ضد امپریالیستی را در
اشعار آزاد، سبید و سستی بوژ غزل، به طور مستقیم و شجاعانه مطرح کرده است. او
در کنار نوآوری‌ها و خلاقیت‌های دیگر، افق جدیدی را در شعر فارسی در ارتباط با
انتقاد سیاسی باز کرده است. طنزهای ظریف، کنایه‌های نیش‌دار و استعاره‌های زیبا
همگی فراخوانده شده‌اند تا خدعه ظالمان را افشا کنند. آشنایی صفارزاده با چم و خم
های پنهان سیاست تا حدود زیادی نتیجه تحصیل و زندگی در غرب است. خصوصاً
راه‌یابی او به محافل شاعران و نویسندگان آزاداندیش، پرده‌های بسیاری را از مقابل نگاه

کاوشگر و کنجکاو صفارزاده پس می زند. چنانکه خود می گوید: «باید اعتراف کنم تا آن زمان نسبت به شبکه های جاسوسی بین المللی و غولی به نام امپریالیزم آگاهی چندانی نداشتم. آن وقت فقط شاه را عامل همه بدبختی ها می دانستم و راستش در آمریکا بود که در اثر مراوده و گفتگو با برخی روشنفکران متعهد خصوصاً شاعران و نویسندگان امریکای لاتین نقش امپریالیزم را آنطور که باید شناختم». (رفیعی، ۱۳۸۶: ۷۱) از همین رو، او شعر را بعنوان سلاحی برنده بر ضد استبداد و ستم بکار برد و برای استقرار عدالت و آزادی، با رژیم حاکم به نبرد برخاست. او ستایشگر عدالت، صلح، مردمی و برابریست.

«آوارگونه می افتد بیداد / بر روی حنجره حق خواهی / بر روی استخوان صدق و صبوری / در طرد این شریر / دستی باید باشد / دستی به اقتدار توکل / دستی که دور می شود از دستگیره ها / دستی که وصل می شود / به جاودانگی ایمان...» (صفارزاده ۱۳۸۴: ۷۲)

محمد رضا عبدالملکیان نیز در مبارزه با استعمارگران و حمایت از مظلومان جهان چنین می سراید:

شیطان حنجره کوچک مارا خوش نمی دارد / چرا که فریب هزاران مورد دروغش را / در هم شکسته ایم / و مرزی دگرگون را پی افکنده ایم / مرزی از جنوب ایران / تا جنوب لبنان / و تا جنوب سرزمین تمام مظلومان جهان / مرز میان خدا و شیطان / شیطان بیمناک بیداری ماست. (عبدالملکیان، ۱۳۶۶: ۸۱)

موردی دیگر از ارزش مداری در قالب ایستادگی در برابر بیداد و استبداد:

سرا پا اگر زرد و پژمرده ایم / ولی دل به پاییز نسپرده ایم / چو گلدان خالی لب پنجره / پر از خاطرات ترک خورده ایم / اگر داغ دل بود، مادیده ایم / اگر خون دل بود، ما خورده ایم / اگر دل دلیل است، آورده ایم / اگر داغ، شرط است ما برده ایم / اگر دشمنان، گردنیم / اگر خنجر دوستان، کرده ایم / گواهی بخواهید، اینک گواه / همین زخم هایی که نشمرده ایم / دلی سر بلند و سری سر به زیر / از این دست عمری به سر برده ایم (امین پور، ۱۳۸۶: ۱۰۰-۱۰۱)

۲- جهان بینی الهی و دعوت به مقاومت

یکی از ویژگی‌هایی که ادبیات دفاع مقدس را بارز می‌کند این است که ادبیات دفاع مقدس در معرفی جهان بینی الهی پیشتاز است. در عصر تکنولوژی و صنعت و ارتباطات و جنگ رسانه‌ها این ادبیات بیانگر نوعی ارزش الهی و آرمانی است. از این رو مفاهیم در ادبیات دفاع مقدس رنگ خشونت و ظلم و ستم ندارد و از عواطف و مهر ورزی‌ها در این ادبیات سخن گفته می‌شود. «جنگ از مهم‌ترین حوادثی بود که بسیاری از شاعران را به بیان شگفتی‌ها و قهرمانی‌های سپاهیان اسلام، سوق داد. اشعار این دوره از انقلاب روح حیات و سرزندگی را به انسان می‌دهد و خواب غفلت و نا هوشیاری را از دیدگان می‌رباید.» (تقوی، ۱۳۷۳: ۱۱۳) نصرالله مردانی از پیشگامان ادبیات دفاع مقدس است که در تهییج روحیه‌ی رزمندگان و دعوت به مقاومت در مقابل دشمن سروده‌های بسیاری دارد:

بزنن طبل خون در دفاع ظفر که آمد به میدان سپاه ظفر
گذشتند از خون تاریخ تلخ دلیران آورد گاه ظفر
(مردانی، ۱۳۸۸: ۳۶۵)

و نیز

بیکار علیه ظالمان پیشه ماست / جان در ره دوست دادن، اندیشه‌ی ماست /
هرگز ندهیم تن به ذلت، هرگز / در خون زلال کربلا ریشه‌ی ماست . (سهرابی نژاد، ۱۳۶۹: ۱۲۷)

۳- ارزشمداری در قالب ترویج ایثار

بارزترین جلوه‌های ایثار و شهادت در دین تجلی پیدا می‌کند و آنقدر حائز اهمیت است که دین اسلام ایثارگری و شهادت طلبی را در راه تعمیق آرمان‌های مذهبی تشویق نموده و بیشتر از هر چیز دیگری بدان پرداخته است. چرا که در اسلام کشته شدن آگاهانه در راه خدا که در راستای گسترش اهداف الهی و اسلامی است بارها مورد تأکید قرار گرفته است. پس بطور خلاصه فرهنگ ایثار و شهادت در دین اسلام در بردارنده‌ی مجموعه‌ای از آگاهی‌ها، باورها، اعتقادات و اعمالی است که موجب تقرب انسان به عالی

ترین درجه کمال؛ یعنی، انتخاب آگاهانه مرگ در راه خدا می‌گردد. (فرهنگ عمومی، ۱۳۸۲: ۵۴)، بنابراین می‌توان بیان داشت که یکی از ویژگی‌های بارز و منحصر بفرد انقلاب اسلامی و دفاع مقدس در بعد معنوی و فرهنگی که موجب بالندگی انقلاب و نهضت جهانی اسلام در سراسر دنیا گردید، ترویج ارزش فرهنگ ایثار و شهادت بود که در اشعار پس از دوران دفاع مقدس تجلی پیدا کرد. شهادت موجب اشاعه فرهنگ ناب محمدی - صلی الله علیه و آله - و دفع هشیارانه خطرات از جامعه اسلامی بود. افتخار به شهادت و شکل‌گیری مفهومی خاص به نام شهید و شهادت چنان پایه مستحکمی در جامعه پیدا نمود که امروزه به عنوان یکی از ارکان حفظ نظام محسوب می‌گردد. ایثار و شهادت از خصایص والای انسانی و از ویژگی‌هایی است که در نزد هر قوم و فرهنگی، شایسته‌ی احترام است. و این موضوع به عنوان یک ارزش در اشعار نوگرایانه پس از دفاع مقدس تجلی پیدا کرد. به عنوان مثال می‌توان به شعر سپیده کاشانی استناد نمود که در وصف ایثارگری رزمندگان در آزادسازی خرمشهر سروده است:

ای شهر خرمشهرای خاک گهرخیز / ای سینه پر آذرت از غصه لبریز / خاکت
بیوسم خاک تو بوسیدنی شد / گل‌های خرمشهر من بوئیدنی شد / ای قلّه ایثار و محراب
عبادت / ای مقام شهر ای شهر شهادت / آوای ارونرود بشنو که شعر فتح خواند / نخلت
اگر سوزند بر جا ریشه ماند / خورشید از خون سرزند بر خون نشیند / تا شام بد فرجام
دشمن را ببیند / سوی تو مرغان مهاجر باز آیند / بر آشیان سبزد پرواز آیند / با من
بخوان شعر ظفر ای بندر سبز / شب سر شد و آمد سحر ای بندر سبز.

(به نقل از روزنامه کیهان، ۱۳۹۴)

۴- ستایش رشادت‌ها و دلاوری‌های رزمندگان در قالب ارزشمندی

ستایش رشادت‌ها و دلاوری‌های رزمندگان عمدتاً در قالب آزاد، غزل و رباعی است. محوریت شعر برای حضور رزمندگان در ساحت جنگ، و شرح منظوم این پدیده در قالب توصیف ایثار آنان است. شاعر علاوه بر ستایش این شهامت و شکوه، گاه به طور مضمّر در صدد تشویق آنان محبت‌پاسداشت حال نیک آنان است:

تیغ مردان خورشید درشت کورسوی شب تیره را کشت
یک زبان زندگی، یک زبان مرگ ذوالفقار سخن گوی درشت
قومی از زخم و خون، نسل در نسل از تبار جنون پشت در پشت
(امین پور ۱۳۸۶: ۱۵۲-۱۵۱)

مثال دیگر در این زمینه:

آن شب / آسمان خاکسترش را به روی خاک می تکاند / و خاکریزها تنها عشق
را میدیدند / که دیوانه دنبال پلاک گمشدهای می گشت (صبهای شهیدان، ۱۳۸۴: ۵۸)

در همین راستا می توان به شعر وحیدی استناد نمود:

در سرزمین آسمانی جبهه / کسی به خویش نمی اندیشید / کسی به مرک و مال
نمی اندیشید / و ارتفاع صخره و کوه / به زیر پای دلیرانی است / کز ارتفاع عقیده / از
ارتفاع ایمان می جنگند

(وحیدی، ۱۳۷۷: ۷۲)

۵- نكوهش بی توجهی به محرومان جامعه در قالب ارزش مداری

اعتراض به قدرت یافتن صاحبان زور و بی اعتنایی به محرومان جامعه پس از پیروزی
انقلاب اسلامی و شروع جنگ تحمیلی و نقش محرومان جامعه در دوران دفاع مقدس، به
جهت تحوّل معنوی که در جامعه و نگرش مردم ایجاد شده بود، بسیاری از افراد متعهد
جامعه به یاری ستمدیدگان و محرومین برخاستند، اما در کنار این گروه، دسته ای دیگر
حضور داشتند که به رغم توان بالای خویش و تغییر موقعیت جامعه، به حال خود بودند این
موضوع در اشعار دوران جنگ تحمیلی و پس از آن در اشعار شاعران تجلی پیدا کرد.

وقتی دل شکسته نیستان غربت است / تنها بهشت گمشده ی ما « عدالت » است /
ای قاتلان عاطفه اینجا چه می کنید؟ / اینجا که خاک پای شهیدان غربت است / وقتی
بهشت را به زر سرخ می خرید / چشمانتان شکاف تنور قیامت است! / منت چه
می نهید که عمق نمازتان / خمیازه ای به گودی محراب راحت است (قزوه، ۱۳۷۸: ۳۵-
۳۶)

و نیز طاهره صفارزاده در قالب شعر سپید اعتراض خود را نسبت به بی توجهی به

محروران جامعه اینگونه بیان می دارد:

سال گذشته / سال هجوم و دلزدگی بود / سال رواج عکس و پوستر رنگی / سال تجارت بیداد / گران فروشان فربه و فربه تر شدند / در ذهن شان مدام / قیمت کالا / بالا می رفت / و قیمت خون / پایین می آمد / همه در انتظار عدالت بودند / و نیش درد ستمدیدگان / در قلب آسمانی آن پیر می خلید / و با حضور قلب / در رکعت هزارم بینایی / رکعت هزارم بیداری / برپا ایستاده بود. . !

(صفارزاده، ۱۳۷۱: ۹۲-۹۳)

۶- ارج نهادن به شهید و شهیدان

شهادت، اوج تعالی انسان است در فرهنگ اسلام و به ویژه تشیع، ارزشمندترین و گرانبهارترین حرکت، شهادت است؛ شهید کسی است که با نثار جان خود، درخت اسلام را آبیاری و فساد را ریشه کن و موجب آزادی وطن، از چنگال مهاجمان و دشمنان می شود. (شریف پور و ترابی، ۱۳۹۴: ۱۶۹)

از این رو در فرهنگ اسلامی، شهید جایگاهی بسیار والا و باعظمت دارد و اشعار بسیاری درباره رشادت و فداکاری آنان، در ادبیات دفاع مقدس دیده می شود «شهادت در سروده های جنگ، هم شکوهمند و حماسی و عارفانه و جامعه ساز است و هم حسرت آفرین»

(سنگری، ۱۳۷۸: ۱۵۴)

مثال: راستی یاد شهیدان بیت المقدس به خیر /! جهان آرا که بود؟ /حاج همّت که بود؟ /حاج عباس از دنیا یک قرآن جیبی داشت /شهید خرازی /شهید نوری /سرداران بی دست /شهیدان گمنام /ب یادنام ه /بی سنگ قبر /عاصمی پور چه شد /یوسف نوشته بود /خدایا، یوسف هم شهید شد، او را بیامرز /اسماعیل وصیت کرد روی قبرش بنویسند /پرکاهی تقدیم به آستان الهی /امسال هیچ شاعری با /حلق اسماعیل همصدا نشد /راستی شماره قطعه شهدا چند بود (قزوه، ۱۳۷۸: ۸۳)

قیصر امین پور هم در اشعار بسیاری، این دلیرمردانی را که تمام هستی خود را در راه آرمانشان فدا کرده اند، می ستاید:

خود را چو ز نسل نور می‌نامیدند/ رفتند و به کوی دوست آرامیدند/ سیراب شدند، زانکه در اوج عطش/ آن حادثه را به شوق آشامیدند (امین پور، ۱۳۸۷: ۴۳۷)
و نیز:

«این سبز سرخ کیست؟ / این سبز سرخ چیست که می‌کارید؟ / او را چنان که خواست / با آن لباس سبز بکارید / تا چون همیشه سبز بماند / تا چون همیشه سبز بخواند / او را وقتی که کاشتند / هم سبز بود، هم سرخ / آنگاه آن یار بیقرار / آرام در حضور خدا آسود / هر چند سرخ سرخ به خاک افتاد / اما / این ابتدای سبزی او بود (امین پور، ۱۳۷۸: ۳۸۰-۳۸۱)

۷- سيطرة فرهنگ شیعی به ویژه مسئله عاشورا، انتظار و حضرت زهرا (س)

گذشته از مفاهیم اصول اسلامی چون: جهاد، شهادت، ایثار، هجرت، ایمان، نیایش، نماز و... مفاهیم خاص فرهنگ شیعی بویژه عاشورا، کربلا، حضرت زهرا (س) و عنصر مهم انتظار، پشتوانه و درون‌مایه بسیاری از سروده‌های ماست. عاشورا و کربلا ارمان و ایمان رزمندگان است و مفهوم شهادت و پاک‌بازی بدون تداعی کربلا و الگوهای عاشورا ممکن و میسر نیست. (سنگری، ۱۳۷۸: ۳۸) در اشعار و سروده‌های موعودیه، زهراییه و عاشورایی در دهه ۶۰، ۷۰ و بعد از آن، کاملاً نگاه تازه‌ای به مسئله‌ی انتظار، عاشورا و مظلومیت حضرت زهراء و... ملموس و محسوس است.

ای مهدی! / سپید، سیاه است / و کودکان مهمان صاعقه و ساطورند! / از قهقهه تا مرثیه مرگ است و تابوت / پس پرنیان دست تو کجاست؟ / کوهی که تو باید از آن پیداشوی، تنها صدایم رابه من بازمی‌گرداند! / این جا چندی است که دف‌ها / توراشیبه می‌کنند! (جعفریان، ۱۳۷۸: ۴۹)

شاعر انقلاب معتقد است که ندای «هل من ناصر» امام حسین (ع) هنوز هم به اعتبار خویش باقی است و حسین هم چنان در طلب یاران فداکار و از جان گذشته است. این مضمون، خصوصاً در دوره‌ی جنگ تحمیلی در ادبیات دفاع مقدس از رواج خاصی برخوردار بوده است.

راهی است راه عاشقی، راه حسینی و از عاشقان گاهی حسین و گه «خمینی»

این کیست که سیمای حسینی دارد در کف، علم فتح خمینی دارد
از حاله ی رویش رخ مهتاب خجل عشق است ولی نام خمینی دارد
(مردانی، ۱۳۷۷: ۳۲)

۸- حسرت جا ماندن از قافله شهیدان و دلتنگی برای جنگ

اشعار بسیار در فاصله خاتمه جنگ تا کنون سروده شده است که محتوای اغلب آنها، حسرت روزهای جبهه و جنگ است. حسرت از فرصت شهادتی که از دست رفت و بی نصیبی از این خوان گسترده که اکنون تنها خاطره ای از آن به جا مانده است. رشادت و از جان گذشتگی شهیدان تأثیرات عمیقی بر روحیه شاعران داشته و وسبب سرودن اشعار فراوانی در این زمینه شده است. براهنی در این خصوص بیان می دارد که: «اگر شاعر در برابر این رخداد بزرگ و فراگیر، از خود خلاقیت نشان نمی داد، در واقع پیش از ملت، به هستی خود به عنوان هنرمند خیانت کرده بود.» (براهنی، ۱۳۷۱، ۱۸۴۶)

بعد از این پیشانی ام طوفانی است / قسمت آینه ام حیرانی است / بعد از این در آرزوی سوختن / مثلاً آتش جامعه ام عریانی است / تا چه پیش آرد سموم هرزه گرد / سهم گل دربا دسرگردانی است .

(کاکایی، ۱۳۷۵: ۶۳)

و نیز:

گفتید با تمام وقاحت به آسمان / بر سفره های خالی ما نان بیاورید / با آن همه ستاره روشن کسی نگفت / من سیب رخ دارم و ایمان بیاورید / ای بادهای غم زده دیگر دلم گرفت / بویی ز خاک پای شهیدان بیاورید.

(خامه ی خونین عشق - به نقل از شیرشاهی، ۱۳۹۰: ۲۴۲)

قیصرامین پور در شعری به شیوه آزاد نیمایی دلتنگی خود را برای دوران جنگ اینگونه بیان می دارد:

می خواستم / شعری برای جنگ بگویم / دیدم نمی شود / دیگر قلم زبان دلم نیست /
گفتم / باید زمین گذاشت قلم ها را / دیگر سلاح سرد سخن کارساز نیست / باید سلاح
تیزتری برداشت / باید برای جنگ / از لوله ی تفنگ بخوانم / با واژه فشنگ

(ترابی، ۱۳۷۵: ۲۲۹)

۹- ستایش رهبری کبیر انقلاب و رحلت امام خمینی(ره)

به یاد آوردن شخصیت های نهضت های سیاسی و انقلابی در دیدگاه هنرمندان، سخنوران و شاعران مسلمان سرزمین ما - این نقش آفرینان نکته سنج - اتفاقات را روشن تر و گسترده تر جلوه می دهد. یکی از این شخصیت ها که در شعر پس از دوران دفاع مقدس از اهمیت والایی برخوردار بوده است، امام خمینی(ره) می باشد. "امام خمینی" از چهره های محبوب شعر انقلاب و شعر معاصر ایران است. علاقه شاعر به او و منش امام به عنوان رهبری پرهیزگار و مرشدی راستین جایگاه او را تا حد یک معشوق و محبوب الهی در شعر بالا می برد. علاوه بر آن می توان بیان داشت که رحلت رهبر انقلاب و پیر و مراد رزمندگان، امام خمینی(ره) نیز در شعر دهه ۷۰ و ۸۰ تاثیر فراوانی داشته است. داستان ها، نمایشنامه ها و آثار روایی بسیاری با پرداختن به این موضوع کوشیدند ضمن انعکاس تأثر عاطفی ملت ایران از این رویداد عظیم بر آرمان های این پیشوای الهی دوباره تأکید نمایند. انتشار چندین جنگ و مجموعه شعر به مناسبت ارتحال امام خمینی(ره) و سالگردهای آن محصول واکنش ادبی شاعران ایرانی و حتی خارجی نسبت به این واقعه بود.

روزی که در مصاف دل ما / دندان گرک فتنه / به بن بست می رسید / مردی رها / در حلقه محاصر ای تلخ /... / مخیر بود / امروز در مصاف دل ما / دندان عقل گرگ / شکسته است / و مردی رها در عرش /... / میدان اختیار تازه ما را / زیر نگاه شرقی خود دارد.... (حسینی، ۱۳۷۲: ۶۴:۶۳)

و نیز:

بوی سپند و کندر و عود آمد / مردی که بند زجر گشود آمد / مردیم از رکود در این مرداب / تا لحظه عظیم صعود آمد / از بس که عاشقان به عدم رفتند / در عشق وقفه ای به وجود آمد / موسی تبار، مرد شبان شولا / در گرگ و میش آتش و دود آمد / فصل فریب و فاجعه پایان یافت / مردی که نبض حادثه بود، آمد. (امین پور، ۱۳۷۸: ۱۰۹)

"محمد رضا عبدالملکیان" در مجموعه «دلی داشتم شانه بر شانه رفت» در سوگ امام امت، ماتم خود را نشان می دهد:

دلی داشتم شانه بر شانه رفت / دریغا که خورشید این خانه رفت / دریغا از آن شور شیرین دریغ / از این جا از این داغ سنگین دریغ / از این جا که غم روی غم می رود / و اندوه دریا به هم می رود / ... / خبر فرصت تیغ با سینه بود / خبر پتک سنگین بر آینه بود / خبر آمد و هر چه برپا شکست / خبر آمد و پشت دریا شکست. (اکبری، ۱۳۷۱: ۵۳۴)

۱۰- وصف جانبازان و خانواده شهدا وشکوه از بی توجهی نسبت به این عزیزان

کسانی که برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور، جان، مال و سلامتی خود را در طبق اخلاص گذاشته و در راه اسلام و میهن اسلامی خود هدیه دادند و به عبارت دیگر، "بقای نظام اسلامی که به فرموده معمار کبیر انقلاب اسلامی از اوجب واجبات است." مرهون ایثار، مجاهدت و مقاومت جانانه آنان می باشد، و به منظور ارج نهادن به مقام والای ایثارگان و خانواده آنها و تکریم خانواده معظم شهیدان ضروری توجه به آنها در اشعار شاعران نمود پیدا کرد. چرا که چنانچه جامعه‌ای خواهان برخورداری از نسلی با عزت و آماده‌ی ایثار و شهادت است باید به طور بنیادی به فرهنگ سازی در این زمینه پرداخته و در جنبه های مختلف به ارزش گذاری در این خصوص اقدام نماید بخصوص در ارج نهادن به خانواده شهدا، ایثارگران و جانبازان. (صفری، ۱۳۸۹: ۱۰۹) در تصاویری زیبا و تکان دهنده، مشکلات جانبازان شیمیایی را در معرض تماشای مخاطب قرار می دهد. بیان ارزش کار جانبازان به همراه انتقاد شدید مهمترین ویژگی شعر است:

ماه‌های سرخ عاشق، توی حوضی از اسیدن/ دلشون یه دریا درده، کی می دونه چی کشیدن؟! / هدهد سبا شدیم و هفت شهر عشقو گشتیم / ما نفس کم نیاوردیم، معلومه کیا بریدن! / سینه آتیش خلیله، این جا عشقه که دلیله / بین این دلای عاشق، چه بهشتی آفریدن! / بچه های خط دوم، سرشون به خاکه، اما / بچه های خط اول، آسمونو سرکشیدن / فکر اون گلای سرخم که سرارو خم نکردن / می میرن ولی نمی گن که گلوшонو بریدن / لاله ها کی گفته تنها، همونای ان که رفتن؟ / اینایی که سرشکستن، مگه کمتر از شهیدن؟

(قزوه، ۱۳۸۴: ۳۶)

یا در شعر سپید زیر وصف شهدا اینگونه تصویر شده است:

هنوز دنیا / به زشتی / چکمه های مردانه است / هنوز ادامه دیوارها / ادامه ردیف
مردان غیرتی / ردیف لوله های توپ ۱۰۶ / ردیف درختانی نصفه ... (جوشایی، ۱۳۸۸:
۱۹۴)

و نیز:

سبک تر باشی در آسمان خونین / پاهایت را رها کردی / وبال گرفتی / و آنها پیش
دستی کردند / پاهایت را می گویم / که پیش از تو شهید شدند / و اینک / بی شک / تمام
کوچه های بهشت را برای تو پیموده اند / شگفتا مردا که تویی / نیمی به ترکستان و نیمی به
فرغانه / ... / تنها می گذاری / سوار بر گردونه ای غریب / همه ی می خیزد و ... ذهن کوچه
را می آشوبد.

(شیرشاهی، ۱۳۹۰: ۲۳۶)

" کاظم کاظمی " نیز در همدردی با خانواده شهدا این گونه می سراید:

من از سکوت شب سردتان خیردارم / شهید داده ام از دردتان خیردارم / توهم به
سان من از یک ستاره سردیدی / پدر ندیدی و خاکستر پدر دیدی (کاظمی، ۱۳۷۵:
۱۰۷)

و نیز:

قزوه آنهایی که از جنگ فراری بودند و به دنبال خوش گذارنی ها و عیش و نوش
های خود رفته پس از آرام شدن اوضاع ایران، به کشور برگشتند و ادای هنرمندان را
درآوردند با لحنی طنز آمیز عمو فرانک خوانده است.

جنگ که تمام شد / عمو جان فرانک هم از فرانسه برگشت / هنرمندان برای گاو مش
حسن رمان نوشتند / و بر اساس یه قل دو قل / آخرین فیلمشان را ساختند (قزوه، ۱۳۷۸: ۷۵)
در جای دیگر، بی اهمیتی و بی خیالی آنها را نسبت به شهیدان بیان می کند که
ساسان را به عنوان نمادی از این افراد آورده است:

امروز پسر همسایه مان شهید شد / اما این باعث نمی شود که ساسان / دوستانش را به
قهوه و اسب سواری دعوت نکند / و برای سگش بستنی نخرد. (قزوه، ۱۳۷۸: ۸۹)

۱۱- اعتراض به دگرگونی و تغییر ارزشها

بی توجهی به ارزشهای دوران دفاع مقدس یکی از موضوعات بسیار مهم شعر دوره ۷۰ و ۸۰ می باشد که «حسن حسینی» در سال ۷۴ «منظومه ی مردابها و آبها» به چاپ رسید که در واقع حکایت حال جامعه ی پس از دفاع مقدس را به خوبی نشان می دهد. اینک ابیاتی از این مثنوی:

ماجرای این است: کم کم کیمت بالا گرفت / جای ارزشهای ما را عرضه ی کالا گرفت / احترام «یا علی» در ذهن بازوها شکست / دست مردی خسته شد، پای ترازوها شکست / فرق مولای عدالت بار دیگر چاک خورد / خطبه های آتشین متروک ماند و خاک خورد / اندک اندک قلبها با زر پرستی خو گرفت / در هوای سیم و زر گنبد و کم کم بو گرفت / غالباً قومی که از جان زرپرستی می کنند / زمره ی بیچارگان را سرپرستی می کنند! / سرپرست زرپرست و زرپرست سرپرست / لنگی این قافله تا بامداد محشر است! / ... من زپا افتادن گلخانه ها را دیده ام / بال ترکش خورده ی پروانه ها را دیده ام / انفجار لحظه ها، افتادن آواز اوج / بر عصبهای رها پیچیدن شلاق موج / دیده ام بسیار مرگ غنچه های گیج را / از کمر افتادن آلاله ی افلیج را / در نخاع بادهای ترکش فراوان دیده ام / گردش تابوت ها را در خیابان دیده ام / ... ماجرای این است: آری، ماجرای تکراری است / زخم ما کهنه است اما بی نهایت کاری است /

(به نقل از روزنامه: کیهان، ۱۳۷۴: ۷۶)

در این خصوص عبدالجبار کاکایی دگرگونی ارزش ها را «قصه زخم مکرر» و با بیان استعاری و زیبا فضای غیر صمیمی حاکم را به تصویر می کشد و جامعه را آنقدر از مسیر صمیمیت و معنویت دور می بیند که حتی شهیدان را به گریه وا داشته است:

باغ یکپارچه خنجر است / قصه ی زخم مکرر شده است / بس که ابريست هوای پرواز / آسمان بغض کبوتر شده است / چند روزی است که از غربت باغ / علف هرز صنوبر شده است / روزگاریست که از وهم نقاب / دل آینه مکدر شده است / لاله در گوش گل نرگس گفت / پای چشم شهدا تر شده است.

(کاکایی، ۱۳۷۹: ۲۳)

نتیجه‌گیری

با بررسی این مقاله در قالب ارزش‌مداری و فرهنگ‌پایداری در اشعار نوگرایانه پس از دوران دفاع مقدس و دهه ۷۰ و ۸۰ می‌توان به نتایج زیر اشاره نمود که **اولاً**، دفاع مقدس، همانند انقلاب اسلامی یک پدیده منحصر به فرد بود؛ که بیشتر جنبه دینی و الهی به خود گرفته است. از این رو انگیزه رزمندگان ایرانی در دفاع مقدس، انگیزه‌های مادی نبود؛ بلکه آنان تنها برای رضای الهی و ادای تکلیف پا به عرصه خطر می‌نهادند. این موضوع در شعر شاعران تجلی یافته و به وضوح در قالب ارزش‌مداری و فرهنگ‌مقاومت بروز و ظهور پیدا نمود **است. ثانیاً**، در تحلیل کلی ارزش‌مداری، شعر پس از دوران دفاع مقدس، می‌توان بیان داشت، موارد ذکر شده در متن مقاله عبارتند از: مبارزه با امپریالیسم و استبداد، ارج نهادن به مقام شهید و شهادت، حسرت‌جا ماندن از قافله‌ی شهدا، انعکاس باورهای دینی و مذهبی به ویژه مسئله‌ی عاشورا، انتظار، حضرت زهرا (س)، مسئله‌ی رحلت امام (ره)، انتقاد از کم‌رنگ شدن و فراموشی ارزش‌ها، نکوهش بی‌توجهی به محرومان جامعه و... که در شعر شاعران پس از دوران دفاع مقدس خصوصاً دهه‌ی ۷۰ و ۸۰ حضور پررنگی داشته‌اند. **ثالثاً**، دو مقوله فرهنگ‌پایداری و ارزش‌مداری علی‌رغم برخورداری از سابقه طولانی در شعر قبل از انقلاب، این دو موضوع در دوران پس از دفاع مقدس از اهمیت خاصی برخوردار گشته و در مقایسه با نوع گذشته‌ی خود علاوه بر نمود آرمانی نمود خارجی و واقعی نیز پیدا کرده است. رابعاً، علاوه بر قالب‌های شعر کهن به ویژه غزل، شعر نو‌نمایی و سپید، بیش از گذشته، در این دهه‌ها، در راستای ارزش‌مداری، برای حفظ، ترویج و تعمیق ارزش‌های انقلاب و دفاع مقدس و در نتیجه تقویت زمینه‌های فرهنگی، دینی و تاریخی در کانون توجه شاعران قرار می‌گیرد.

فهرست منابع

الف - کتب

- ۱- اکبری، منوچهر (۱۳۷۱)، نقد و تحلیل ادبیات انقلاب اسلامی (بخش اول: شعر) سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، تهران.
- ۲- امین پور، قیصر (۱۳۸۶)، سنت و نوآوری در شعر معاصر، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ سوم.
- ۳- امین پور، قیصر (۱۳۷۸)، گزیده اشعار، تهران، انتشارات مروارید، چاپ دوم.
- ۴- امین پور، قیصر (۱۳۸۳)، تنفس صبح، تهران، نشر سروش، چ اول.
- ۵- امین پور، قیصر (۱۳۶۳)، در کوچه آفتاب، تهران، انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول.
- ۶- امین پور، قیصر (۱۳۸۰)، آینه‌های ناگهان، تهران، نشر افق.
- ۷- براهنی، رضا (۱۳۷۱)، طلا در مس (در شعر و شاعری)، تهران، ناشر: نویسنده
- ۸- ترابی، ضیاء الدین (۱۳۷۵)، پیرامون شعر، تهران، سوره، چاپ اول.
- ۹- جعفریان، محمدحسین، (۱۳۷۸)، گزیده ی ادبیات معاصر، تهران، انتشارات نیستان، چاپ اول.
- ۱۰- جوشایی، محمد علی (۱۳۸۸)، مرثیه های ممنوع، تهران: نشر تکا.
- ۱۱- حسینی، حسن (۱۳۷۲)، کنجشک و جبرئیل، تهران، نشر افق، چاپ دوم.
- ۱۲- دهخدا علی کبر و دیگران، (۱۳۷۷)، سرواژه لغت‌نامه دهخدا، جلد ۳.
- ۱۳- رفیعی، مریم (۱۳۸۶)، بیدارگری در علم و هنر، (شناختنامه طاهره صفارزاد)، تهران، نشرهنر بیداری، تهران.
- ۱۴- سنگری، محمدرضا (۱۳۷۸)، نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس؛ انتشارات پالیزان: تهران، چ اول.
- ۱۵- سهرابی نژاد، محمدرضا (۱۳۶۹)، اشارات اشک، تهران، انتشارات برگ، چاپ اول.
- ۱۶- شکری، غالی (۱۳۶۶)، ادب مقاومت، ترجمه: محمد حسن روحانی، تهران، نشر قو، چاپ اول
- ۱۷- شیرشاهی (۱۳۹۰)، شعر مقاومت و دفاع مقدس، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ۱۸- صفارزاده، طاهره (۱۳۸۴)، دیدار صبح، تهران، نشر پارس کتاب
- ۱۹- صفارزاده، طاهره، (۱۳۷۱)، ماه و نخل، به کوشش: محمد قاسم فروغی جهرمی، تهران: انتشارات حدیث تبلیغات نیروی زمینی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
- ۲۰- صهبای شهیدان (۱۳۸۴)، (مجموعه اشعار دفاع مقدس استان کرمان، به کوشش بنیاد حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس)، تهران، نشر عابد.

- ۲۱- عبد الملکیان، محمد رضا (۱۳۶۶)، ریشه در ابر، تهران، نشر برگ.
- ۲۲- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۸) مبانی حقوق بشر در اسلام و دنیای معاصر، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد، چاپ اول.
- ۲۳- فروغی جهرمی، محمد قاسم (۱۳۸۹)، مقوله‌ها و مقاله‌ها، تهران، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، جلد اول، چاپ اول.
- ۲۴- قزوه، علی رضا (۱۳۷۸)، از نخلستان تا خیابان، تهران، حوزه هنری، چاپ پنجم.
- ۲۵- قزوه، علیرضا (۱۳۷۴)، شبلی و آتش، تهران، انتشارات اهل قلم، چاپ اول.
- ۲۶- کاظمی، م (۱۳۷۵)، پیاده آمده بودم، تهران، نشر حوزه ی هنری سازمان تبلیغات اسلامی
- ۲۷- کاکایی، عبدالجبار، (۱۳۷۵)، حتی اگر آئینه باشی، تهران، اهل قلم، چاپ اول
- ۲۸- کاکایی، عبد الجبار، (۱۳۷۹)، مرثیه روح، تهران، حوزه ی هنری، چاپ اول.
- ۲۹- مردانی، نصرالله، (۱۳۸۸)، عشق می گوید، تهران، مؤسسه انجمن قلم ایران، چاپ اول.
- ۳۰- مردانی، نصرالله (۱۳۷۷)، شهیدان شاعر، تهران، نشر شاهد، چاپ اول.
- ۳۱- موسوی گرما رودی، علی (۱۳۶۳)، خط خون، تهران، انتشارات زوار، چاپ اول.
- ۳۲- می‌یر، پیترو (۱۳۷۵)، جامعه شناسی جنگ و ارتش، ترجمه علیرضا ازغندی، محمد صادق مهدوی، تهران، قومس.
- ۳۳- وحیدی، سیمین دخت (۱۳۷۷)، از نگاه آئینه‌ها (مجموعه شعر دفاع مقدس «شعر بانوان»، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.

ب- مقالات

- ۱- امیری خراسانی، احمد، (۱۳۸۷)؛ نامه پایداری (مقالات اولین کنگره ادبیات پایداری) / جلد اول؛ بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس: تهران، چاپ اول.
- ۲- بصیری، صادق و همکاران، (۱۳۹۴) بررسی برجستگیهای لفظی و ساختاری شعر دفاع مقدس استان کرمان، نشریه ادبیات پایداری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال هفتم، شماره سیزدهم.
- ۳- تقوی، محمد، (۱۳۷۳)، جهت‌گیری ادبیات معاصر و تحوّل آن پس از انقلاب اسلامی، (مجموعه مقاله‌های سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی)، تهران، انتشارات سمت.
- ۴- جعفری، محمد تقی، (۱۳۷۳)، شکوفایی بذره‌های معارف اصیل انسانی در ادبیات انقلاب اسلامی (مجموعه مقاله‌های سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی)، تهران، انتشارات سمت.
- ۵- چرقانی، رضا، (۱۳۹۶) ادبیات پایداری در ایران: بازشناسی مؤلفه‌ها، فرصت‌ها و چالش‌ها، ادبیات پارسی معاصر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفتم، شماره دوم.

- ۶- رحمدل، غلامرضا، (۱۳۷۳)، مجموعه مقاله‌های سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی (حماسه در شعر انقلاب)، چ اول، تهران، انتشارات سمت.
- ۷- سید حسن حسینی، (۱۳۶۲) شعر انقلاب (مقاله)، سوره (جنگ پنجم)، حوزه ی هنری سازمان تبلیغات اسلامی، تهران شهریور ۶۲.
- ۸- شریف پور، عنایت الله، و ترابی، علی سن، (۱۳۹۴)، وطن گرایی در شعر دفاع مقدس (علمی- پژوهشی)، نشریه ادبیات پایداری دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال هفتم، شماره سیزدهم.
- ۹- صالحی مقدم، سهیلا (۱۳۸۹)، نوآوری در شعر قیصر امین پور، پژوهش نامه زبان و ادبیات فارسی، سال دوم، شماره هشتم.
- ۱۰- صفری، جلیل (۱۳۸۹) تأثیر نقش فرهنگ ایثار و شهادت بر ارتقای معنوی بسیجیان، فصلنامه حصون، شماره ۲۷.
- ۱۱- صفری، جلیل (۱۳۸۹)، تأثیر نقش فرهنگ ایثار و شهادت بر ارتقای معنوی بسیجیان، فصلنامه حصون، شماره ۲۷.
- ۱۲- ضیایی، حسام و علی صفایی (۱۳۸۹)، **بررسی جامعه شناختی گفتمانهای جنگ تحمیلی**، در مجله ادبیات، پایداری، س 1، ش 2.
- ۱۳- ضیایی، حسام، (۱۳۹۶)، بررسی و تحلیل شعر دهه اول پس از انقلاب اسلامی بر اساس نظریه پسااستعمارگرایی، پژوهشهای نقد ادبی و سبک شناسی، سال هشتم، شماره ۲.
- ۱۴- فرهنگ عمومی (۱۳۸۲)؛ فصلنامه فرهنگی - اجتماعی، شماره ۳۷.
- ۱۵- عبدی، مالک، خلیلی، پروین، (۱۳۹۴) تطبیق جلوه های ادبیات مقاومت و پایداری در اشعار معاصر عربی و فارسی (مطالعه موردی، اشعار عبد الغنی تمیمی و نصرالله مردانی)، کنفرانس بین المللی ادبیات و پژوهش تطبیقی در آن، گلستان.

ج- روزنامه ها

۱- روزنامه کیهان، ۱۳۹۴، کد خبر: kayhan.ir/fa/news/45351

۲- کیهان، شماره ۲۵، (خرداد و تیر ۱۳۷۴)، ص ۷۶، (فصلی از منظومه ی مرداب ها و آب ها)